

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א
ראש ישיבת אתרי

בענין:

גדרי עונשי
עד זומם

- שבו -

נמסר בש"ק פרשת שופטים ה'תשע"ג

עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בשבת פרשת כי תצא יחל השיעור בשעה: 5:20 אחה"צ
ויהיה בענין:

לאו שאין בו מעשה

מנחה בשעה 5:00 [ובזמן הדלקת נרות למטה]

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

קידושי אשה באיסורי הנאה

מטעמא דהודאת בע"ד, שהרי סוף סוף הוכח שהעידו שקר הלכך לוקים א'לא תענה', ומה דאמרינן דחשיבא עדות שאאי"ל - משום שאין בהם עונש 'כאשר זמם' רק לוקים מ'לא תענה'. ולא דמי לבן גרושה שעדות כשרה היא, דהתם גלי קרא ד'והצדיקו' שלוקה, ומסתבר להעמיד קרא היכא דלא אפשר לקיומי 'כאשר זמם' לעולם, אבל עדות דגנבה דאלמלא הודאתו אפשר לקיים 'כאשר זמם', לא מוקמינן קרא ד'והצדיקו' לומר דמקרי עדות, דבעיקר עדות גנבה אפשר לקיים 'כאשר זמם'. עד כאן דבריו. והנה חזינן ששתי הדרכים שכתב נחלקו בתרתי: ראשית, לדרך הראשונה מועילה הודאת בעל הדין לפטרם ממלקות, משא"כ לדרך השנייה. שנית, לדרך א' אם נחייב ממלקות הרי היא עדות שאתה יכול להזימה, ולדרך ב' אף לכשילקו חשבינן לה 'עדות שאי שאתה יכול להזימה'. ובמאי פליגי.

ור"פ המהלך האמור הרי הדברים מבוארים ומוטעמים: שתי הדרכים בתורא"ש הן הם שני צדי החקירה ושני התירושים בתוס' ריש מכות; בתחילה נקט שדין מלקות בעדי בן גרושה הוא עונש מחודש מפרשת הזמה, ולא משום עבירת הלאו, ולכן כתב שאילו ילקו הו"ל עדות שאתה יכול להזימה, כי מתקיים בהם דין הזמה, וכתירוץ הראשון בתוס' שמטעם זה עדות ב"ג כשרה, דחשיבא 'יכול להזימה' מפני המלקות. והוא גופא הטעם שנקט בדרך זו שמועילה הודאתו לפטרם ממלקות, שכן יש להוכיח מכמה מקומות דדינא ד'כאשר זמם' הוא חיובא כלפי הנידון ולא חיוב לשמים משום השקר, ולא רק בחיוב ממון אלא גם במיתה ובמלקות, וכלהלן בסמוך. הלכך הודאת הנידון מועילה לפטרם גם ממלקות דכיון שגם הוא עונש מחודש מפרשת הזמה, הרי גם הוא ביסודו חיוב כלפי הנידון, דומיא דעונש 'כאשר זמם'. ואילו בדרך השנייה נקט שחיוב מלקות בעדי בן גרושה הוא משום לאו ד'לא תענה', כמפורש בדבריו. ועל כן אין מועילה הודאת הנידון לפטרם ממלקות, דזהו חיוב למקום על עדות השקר, ואינו חיוב כלפי הנידון כלל. והוא גופא הטעם שנקט שאעפ"י שלוקים הו"ל עדות שאי אתה יכול להזימה, שהרי מצד פרשת הזמה אין להם כל עונש, והמלקות רק משום הלאו דעבירת לא תענה. ודוקא בעדות בן גרושה גילה הכתוב דלא בעינן 'יכול להזימה' כי לא שייך בה כלל הזמה, וכתירוץ השני בתוס', משא"כ בעדות גנבה דבעלמא שייכת להזמה. נמצאו שתי הדרכים בתורא"ש מוטעמים היטב לשיטתם בשתי הנידונים מיניה וביה, שקוטב מחלוקתם אחת היא: האם דין המלקות בעדי בן גרושה הוא מפרשת הזמה או משום עבירת הלאו ד'לא תענה'?

ב ונ"מ לא שמענו לפטור ממלקות אלא כשמודה על ממון, אבל עדים שהעידו על חיוב מלקות או מיתה והזומם, אעפ"י שהנידון מודה אינם נפטרים, שבעונש הגוף מעיקרא לא חל דינא דהודאת בע"ד שהרי גם הוא עצמו אינו מתחייב עונש הגוף על פי הודאתו. משא"כ כשחל דין הודאה על ממון, נפטרים העדים אף מעונש הגוף.
וכל זה לענין הודאה, אבל מחילה נראה שאינה מועילה לפטרם ממלקות, שהמחילה מתייחסת לתשלום הממון בפועל, כאילו נתקבל, ולא לעיקר החיוב, הלכך אין שייך לנידון לחלוט על חיוב מלקות דידהו, וכמו ברציחה דלא מהני מחילת הנרצח לפטור הרוצח, הגם שהוא חיוב כלפיו.

ג צ"ע דמלשון תורא"ש בכל דבריו מבואר שעדות בן גרושה חשיבא עדות שאתה יכול להזימה, כיון דגלי קרא דלוקי מ'והצדיקו', ולא משום דלא בעינן יכול להזימה. ומהו נראה שגם לדרך השנייה נקט דגלי קרא דמלקות דעדי ב"ג במקום 'כאשר זמם' קיימי [בגדרש בפרשת עדים זוממין גופה] וכדברי הרמב"ם והריטב"א במכות, ומשום הכי מתקיים במלקות דין 'יכול להזימה'. משא"כ בעדות גנבה וליכא גזו"כ ללקות, לוקה רק משום 'לא תענה', וזה שמענו מגילוי הכתוב שכל עדים שנגמר הדין על פיהם נחשבים כעושים מעשה. [ומה שכתב הרא"ש דבב"ג לוקים משום 'לא תענה', והו כפשוטו הגמרא ודברי הראשונים דלהלן בפנים, שאף עונש 'כאשר זמם' הוא משום לאו זה].

א תנן ריש מכות, כיצד העדים נעשים זוממין, מעידין אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה, אין אומרים יעשה זה בן גרושה או בן חלוצה תחתיו אלא לוקה ארבעים. ובגמרא ילפינן לה מ'והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע, והיה אם בן הכות הרשע' - בעדים שהרשיעו את הצדיק, ואתו עדים אחריני והצדיקו את הצדיק דמעיקרא ושוניהו להני רשעים - 'והיה אם בן הכות הרשע'. ומקשינן ותיפוק ליה מ'לא תענה'. ומשני משום דהוי לאו שאין בו מעשה וכל לאו שאי"ב מעשה אין לוקים עליו. ומפורסמת החקירה בי מדרשא, האם סוף דבר גדר המלקות הוא משום עבירת הלאו ד'לא תענה', וגילה כאן הכתוב שלוקים על לאו זה הגם שאין בהם מעשה, או דלמא עונש מלקות מחודש הוא מפרשת הזמה, כתחליף לעונש 'כאשר זמם' שאי אפשר לקיימו, אבל משום עבירת הלאו ד'לא תענה' אין לוקים דאין בו מעשה.

ומקובל לתלות חקירה זו - וכן כתב בחזון יחזקאל (על התוספתא אה) - בשני תירושי התוס' על קושייתם אמאי עדות בן גרושה כשרה והלא עדות שאי אתה יכול להזימה היא, שהרי אין העדים נעשים בני גרושה כשהוזמו. וכתבו בתירוץ אחד: 'כיון דלוקין הוי כאשר זמם והוי שפיר אתה יכול להזימה', ובתירוץ השני כתבו: 'דגבי עדות דבן גרושה וחלוצה לא חיישינן כלל באתה יכול להזימה, דמהיכא נפקא לן דבעינן עשא"ל מ'כאשר זמם', והא מוכח בגמרא דכאשר זמם לא נכתב לגבי עדות דבן גרושה'. משמע שבתירוץ הראשון נקטו שהמלקות הוא מפרשת הזמה, כעין 'כאשר זמם', ושפיר מתקיים בה דין הזמה, ובתירוץ השני נקטו כאידך גיסא, שעונש המלקות בא על הלאו ד'לא תענה' ולא מפרשת הזמה, ודוקא משום כך הרי הופקעה עדות זו מדין הזמה וממילא אין צריך בה שתהא ראויה להזמה. עכ"ד. ואם כי אין תלייה זו מוכרחת, אבל ודאי הדברים ניתנים להישמע.

והנה לאור דברי הגר"י אברמסקי להעמיד החקירה הנ"ל בשני תירושי התוס', נוכל להמתיק היטב את דברי תוס' הרא"ש המופלאים, המובאים בשטמ"ק ב"ק עה: [כפי הגירסה המתוקנת בשיטה הנדפסה מכת"י, שלא כגירסת הספרים הישנים שאין לה פשר], ציינם רעק"א בגה"ש ריש מכות, לענין עדי גניבה שהוזמו והנידון מודה שגנב בפניהם, שמבואר בגמרא שם שהואיל ואינם נענשים ב'כאשר זמם' שהרי הנידון מסייע לדבריהם, על כן עדותם פסולה מעיקרא משום עדות שאי אתה יכול להזימה. ודן התורא"ש אם לוקים כשהוזמו, כעדי בן גרושה. ובתחילה כתב להוכיח שפטורים, מהא דחשיבא עדות שא"א יכול להזימה, ואם איתא דלוקים הלא ראוי להזימה מיקרי, וכעדות בן גרושה. ושוב הוסיף [כגירסה המתוקנת] 'ול'נ' שחייבים מלקות, דדוקא מממון שייך לפטרם משום שמודה שגנב והודאת בעל דין כמאה עדים דמי [בגמרא לא מפורש טעם זה, אך כך נקט הרא"ש בבאור הגמרא. וע' קוב"ש], אבל לענין מלקות אין שייך לפטרם

א ד"ל שגדר דין 'יכול להזימה' אינו תלוי בגדר דין המלקות, אלא יתכן שהוא תלוי בקיום עונש 'לא תענה' או לאידך גיסא, הוא שייך רק באותן עדויות שאמור בהן 'עשיתם לו כאשר זמם' בפועל.

אילו עונש המלקות בא כאן על לאו ד'לא תענה', מסתבר שילקו כדברי רעק"א, וכך נקט הרמב"ם, אבל הרמב"ן והריטב"א נקטו שהמלקות הנלמדים מ'והצדיקו' הם עונש מיוחד מפרשת עדים זוממין, העומד במקום עונש 'כאשר זמם'. והרי מדאוריתא אין כאן זממה מסוימת שזממו לעשות לאחיהם, שהרי בן חלוצה כשר מדאוריתא, הלכך אעפ"י שענו בו עדות שקר, אבל עונש מפרשת הזמה אין כאן, שאין זו בכלל העדויות האמורות בהך פרשה.

ו דרכו היה מקום להבין בזה דבר חידוש המבואר ברמב"ן ובריטב"א, לענין עדי טרפה שהרג את הנפש, דאמרינן בסנהדרין (עח) שאם הוזמו אינם נהרגים, דגברא קטילא בעו למיקטל. ומבואר ברמב"ן וריטב"א (ריש מכות) לצדד שאינם לוקים ארבעים, שהואיל ובאו להרוג גברא קטילא, לאו כלום הוא, ולא דמי לעדות בן גרושה. והסברא צריכה באור, נהי דגברא קטילא הוא, אבל הרי למעשה לפי עדותם השקרית ימיתוהו ב"ד, ובודאי עוברים הם ב'לא תענה ברעך עד שקר'. ואכן בתוס' שאנץ (ריש מכות) נקט שלוקים, דלא גרע זה מעדות בן גרושה. אכן להנ"ל י"ל שהתוס' שאנץ הולך כתירוץ האחד בתוס' שלוקים על 'לא תענה', והכא נמי בודאי עברו על לאו זה, אבל הרמב"ן והריטב"א לשיטתם [לפי המהלך הנ"ל] שהוא עונש מסויים שנתחדש מפרשת הזמה, סבירא להו דעדות טריפה שהרג לא חשיבא 'זממה' כיון דגברא קטילא הוא, על כן פטורים אף ממלקות, שהרי העונש בא כחלק מפרשת הזממה, כמו עונש 'כאשר זמם'.

א שעם כל זה עדיין צריך באור, הלא למעשה גמרו דינו להורגו מדאוריתא ואטו מי גרע מאילו זממו לחייבו ממון או מלקות, ולא דמי לבן חלוצה דמדאוריתא לאו מידי עבוד. ומה בכך שאין זה חיוב מיתה כשאר חייבי מיתות, סוף סוף זממו הריגה לאחיהם ומדוע לא ילקו כהנך עדויות שאי אפשר לקיים בהן 'כאשר זמם'!

י ייתר קשיא, דהנה כל האמור עד הנה לפי דרך הגר"י אברמסקי ועוד, אמנם יש לו מהלכים בתוס' ריש מכות ובתורא"ש הנ"ל, אבל ברמב"ן ובריטב"א נראה שאי אפשר לומר כן. דהנה עיקר החקירה כבר מפורשת בדברי הראשונים; רוב רובם של הראשונים נוקטים שהמלקות בעדות בן גרושה בא על לאו ד'לא תענה', וגילה הכתוב שלוקים עליו הגם שאין בו מעשה. כך מפורש ברש"י בב"ק עד: ובתוס' שם וכן במכות ד: וכן מפורש בדברי הרמב"ם בספר המצוות (לא תעשה רפה). אכן בדברי המאירי בכמה מקומות (ריש מכות ובדף ד כמה פעמים ובכתובות לג) מפורש שהמלקות הללו אינם על הלאו ד'לא תענה' שהרי אין בו מעשה. [ובר"י מלוניל ובנמו"י הביאו שני הצדדים].

יב יש לבאר דברי המאירי בשני מקומות, המוקשים מאד לכאורה; על קושית הראשונים מדוע עדי בן גרושה אינם משלמים ממון שהרי זממו להפסידו מתנות כהונה, תירץ המאירי (מכות ב) מפני שהם לוקים ואין אדם לוקה ומשלם כדילפינן

ב [בגוף היסוד דחיובא דעדים זוממין מעיקרו הוא כלפי הנידון, הארכנו במקום אחר]. ונקצר כאן בעיקרי הראיות:

א. ברפ"ק דב"ק חשבינן לעדים זוממין בהדי כ"ד אבות נזיקין. ומשמע דעכ"פ בממון הגדר הוא מענין מזיק לחברו.

ב. בזה מיושבת הערת היראים, מנין שניתן ממון העדים לנידון [והגרא"ו (בכתובות לג) חידש דגדר 'כאשר זמם' הוא שאותו גמר דין שגמרו על פיהם, עובר עליהם עצמם, כאילו הם עשו לו את מה שנקבע עליו על ידם. ונתבאר בזה באריכות במק"א¹]. אך התירוץ הפשוט הוא כי זהו חיוב כלפי חברו. ואם תאמר, הא גופא מנלן? - ממקרא מפורש, דכתיב 'נפש בנפש, עין בעין וגו''. משמע שחיוב העדים הוא חיוב כלפי מי שזממו עליו, והרי זה כמטבע לשון הפסוק בחובל בחברו בפרשת משפטים, 'נפש תחת נפש, עין תחת עין וגו''. ומזה מוכח שאף במיתה הגדר הוא כמיתה לחברו. וכמו הגדר ברציחה דחיוב המיתה של הרוצח הוא חיוב לחברו, כפי שנתבאר במק"א¹.

ג. כן מוכח בתוס' בכתובות (לב) וב"ק (כב), דבחיוב מיתה על עבירה לשמים איכא פטור קלב"מ ולא חשיב 'מיתה לזה וממון לזה', ואילו ברוצח שנתחייב ממון לאחר באותה שעה, וכן בעדים זוממים שהעידו על מיתה לאחד ועל ממון לאחר, חשיב 'מיתה לזה ותשלומין לזה' - הרי שאין זה כמעשה עבירה בעלמא שחיובו לשמים אלא חיוב מיתה לחברו. שגורה תורה שהגמר-דין שהם גרמו לעשות לאחיהם, נחשב כעשיית נזק לחייבם.

ד. מדברי הרמב"ן ריש מכות, בהא דעדי בן גרושה אינם משלמים משום הפסד מתנות כהונה - שאין זה אלא גרמא שבאו להפסידו. מזה משמע שחיובם משום לתא דנזק, דאי משום העוולה, אין כאן גדר פטור גרמא.

ו ראוי להדגיש כאן, שאין כל זה סותר לדברי הגר"ח (בסטנסיל ב"ק טו לו) בעדים שהעידו על שור הקדש שהזיק, שהקשה אמאי חייב [לולא דגלי קרא] והלא עדות שאי אתה יכול להזימה היא שהרי אילו הוזמו בדין הוא לפוטרים כדין מזיק הקדש שפטור (ע' ב"ק ו ובתוס'). ותיירץ שחיוב עדים זוממין הוא חיוב חדש ולא מטעם מזיק. ועוד הביא כמה דוגמאות כיו"ב. ומשמע שנקט שאינו מטעם 'מזיק'. אך באמת גם לדברינו ודאי היא פרשה מחודשת של חיוב ואינו בכלל פרשת מזיק, ודיניהם שונים, אלא שיסוד חיובו משום ענין נזק ופגיעה בשני ולא משום השקר].

ז והנה הגר"י אברמסקי הוסיף לבאר בזה מחלוקת ראשונים לענין עדות בן חלוצה, דהרמב"ן והריטב"א כתבו דהא דתנן 'או בן חלוצה' לאו דוקא, שהרי זה פסול דרבנן ואין בעדותם זו מלקות ארבעים דאוריתא. ואילו פשוט לשון הרמב"ם (עדות כ) משמע שלוקים ארבעים כמו בעדות בן גרושה. ובמאי פליגי. ואמנם סברת הרמב"ן והריטב"א צריכה באור, וכפי שתמה רעק"א (בתשובה קעט): מה בכך שהפסול הוא מדרבנן, סוף סוף העידו עדות שקר בחבריהם, והרי גם מהתורה יש לשמוע לדברי חכמים שאמרו לפוסלו וא"כ הרי יש משמעות מעשית לעדות זו. אכן,

¹ נראה לפרש, דבגמרא מבואר דבעינן קראי בעדות בן גרושה וכיו"ב שלא יעשו כמותו, אבל מצד הסברא הו"א דיעשה העד בן גרושה. נמצא שהוא שייך בעצם בדינא ד'כאשר זמם' אלא שהופקע והומר עונשו למלקות. משא"כ בטריפה שאין שייך לקיים בהם 'כאשר זמם' מעיקרא, בזה לא דיבר הכתוב ד'והצדיקו' כל עיקר. ומדויקת היטב אריכות לשון המשנה 'אין אומרים יעשה זה בן גרושה או ב"ח תחתיו אלא לוקה', דדין המלקות בא במקום מה שהיה צריך לקיים בהם. משא"כ במקום שלא נראה מעולם לעונש ד'כאשר זמם'.

ד שיעור רעט ועוד.

ה שיעור רעט.

ו שיעורים קכו קעו קפג.

שהרג לא ילקו, נהי דגברא קטילא הוא, סו"ס עברו בלאו ד'לא תענה' במה שמחייבים אותו מיתה בפועל מדאוריתא.

אכן לכשנעמיק חקר, יואר לנו הענין באור חדש, דלכאורה יש הוכחות סותרות מסוגיות הגמרא בחקירה זו. מצד אחד משמע בכמה מקומות שעונש המלקות בא על 'לא תענה': בב"ק (עד:); מבואר שהמעידים על פלוני שרצח את פלוני ו'בא הרוג ברגליו', אין בהם עונש 'כאשר זמם' לחייבם מיתה שהרי לא הוזמו, אבל הם לוקים משום 'לא תענה'. ופרש"י ותוס' שאף שהוא לאו שאין בו מעשה, גלי קרא דלקי מ'והצדיקו'. הרי להדיא שלוקים על לאו ד'לא תענה' גם בלא הזמה.

ובן משמע מפשטות המשנה במכות (ד) וסוגית הגמרא, שלוקים על לאו ד'לא תענה' הגם שאין בו מעשה, שעל כן לר"מ עדים זוממים לוקים ומשלמים, ולרבנן פטורים רק משום משלמים ואין לחייבם בשתי רשעיות. ואמנם המאירי כתב שכל זה רק כמאן דאמר לאו שאין בו מעשה לוקים עליו, אבל פשטות הדברים כדעת שאר הראשונים. וגם שקלו וטרו בגמרא (ד: - כפי שפירשו התוס') לרבנן אמאי עדים זוממין המעידים על מלקות לא ילקו עוד ארבעים משום 'לא תענה' - הרי שגילה הכתוב שלוקים על לאו זה.

ועוד יש להוסיף הוכחה, ממה שנקטו כמה מרבתינו האחרונים בדעת הרמב"ם שלוקים על לאו ד'לא תענה', שעל כן כתב הרמב"ם (עדות כב) שאעפ"י שממעטים מ'כאשר זמם' - ולא כאשר עשה, שאם כבר נעשה הדין על פיהם פטורים ממיתה, אבל בהעידו לחייב מלקות ולקה אינם נפטרים, ופירשו הפנ"י (מכות ה) והצל"ח ומרכבת המשנה ומנ"ח (לו) דלוקים משום 'לא תענה'. הרי נקטו שגם כשנתמעט העונש מפרשת הזמה, איכא מלקות משום 'לא תענה'. [והגר"ח תירץ דברי הרמב"ם באופן אחר, דבמלקות לעולם לא חשיב 'כאשר עשה' דאין שם 'מלקות' אלא כשנעשה כדין, אבל כשלקה ועדיו זוממין אין זה אלא מכות בעלמא, ולא חשיבי 'מלקות' כלל, ושאני ממיתה שתלויה במציאות. ולדבריו מיושבת קושית התומים מדוע בכן גרושה אין חסרון ד'כאשר עשה' שהרי מיד שנגמר דינו על פיהם נפסל ובכלל 'כאשר עשה' הוא? אך להגר"ח אין כאן אליבא דאמת חלות דין ד'בן גרושה'].

מאידך יש להביא הוכחה גדולה שעונש המלקות הוא מחודש מפרשת הזמה, מהסוגיא במכות (ה:); כפירוש רש"י ותוס' שעדי בן גרושה או עדי גלות אינם לוקים אם לא נגמר הדין על פיהם, ככל עדים זוממים שאינם נענשים ב'כאשר זמם' אם לא נגמר הדין על פיהם. [ואמנם ר"ח פירש הגמרא בענין אחר, ולדבריו אין הוכחה לדין זה]. הרי שחיוב מלקות שייך לפרשת הזמה, דאי משום לא תענה גרידא, מה לי אם נגמר הדין על פיהם אם לאו. [והרי להאחרונים הנ"ל תגדל התמיהה, מאי שנא קודם גמר דין שפטורים ממלקות, מלאחר שנעשה בו הדין שחייבים, והלא שני האופנים נתמעטו מ'כאשר זמם' בשוה]. וכבר עמדו על סתירת הדינים, האו"ש (עדות יח, ו) והחזו"א (ב"ק יח, יב).

והאו"ש (בהגהה כפי"ג עדות ובמילואים שבסוף ספר זמנים) הביא מספר פתח הבית (לג"ר אברהם מטיקטין. סי' כח) שנקט דבר מחודש, שבחיוב המלקות הנלמד מ'והצדיקו' איכא שני

מ'כדי רשעתו' - משום רשעה אחת אתה מחייבו ולא משום שתי רשעיות. וקשה כלפי לייא, הלא מפורש בגמרא (כתובות לב) שבכל התורה לוקה ואינו משלם חוץ מחובל בחברו ועדים זוממים שמשלם ואינו לוקה, וכדתנן במכות (ד) שעדים שהעידו לחייב ממון משלמים ואינם לוקים. ואם כן מהו זה שכתב המאירי דעדי בן גרושה לוקים ואינם משלמים כבכל התורה, הלא עדים זוממים שאני.

אך י"ל שהמאירי הולך לשיטתו דמלקות ד'והצדיקו' אינו בא על עבירת הלאו דלא תענה אלא הוא עונש מחודש מפרשת הזמה. ואם כן, הלא דברי המשנה בדף ד מוסבים אלאו דלא תענה, דלר"מ לוקים משום לא תענה ומשלמים ממון מ'כאשר זמם', ולחכמים פטורים ממלקות ד'לא תענה', וכפי שפירש המאירי שם דר"מ סבירא ליה שלוקים על לאו שאין בו מעשה, וחכמים לדבריו דר"מ קאמרו ליה, אבל לפי האמת בלאו הכי אינם לוקים משום שאין בו מעשה. וא"כ רק כלפי לאו זה אמרו חכמים דמשלם ואינו לוקה, וכדילפינן מקראי דעונש 'כאשר זמם' דוחה מלקות של לאוין דעלמא כ'לא תענה'. מה שאין כן כאשר המלקות הם מפרשת הזמה גופא, בזה נשאר הכלל הרגיל שלוקה ואינו משלם. [וכבר הוזכר עצם סברת החילוק בדברי רעק"א כתובות לב: ומה שהקשה על כך מסוגיא ערוכה בסנהדרין ט: שמבואר לכאורה שאף בעונש 'כאשר זמם' גופא אמרינן משלם ואינו לוקה, יש לתרץ כדברי האחיעזר (כא,ו בהגהה). ואכ"מ].^ח

ועוד יש לבאר דברי המאירי המחודשים (פ"ק דמכות) לענין עדי כופר, שאף שלוקים ארבעים כעדי בן גרושה (כשיטת הרמב"ם), מכל מקום גם משלמים דמי השור שהרי זממו לסקלו. ותימא הלא קי"ל דאין אדם לוקה ומשלם. אכן יש לבאר לפי הנ"ל על פי סברת התוס' בכתובות (לב:); שכאשר המלקות והממון בכלל הזממה, שזממו לחייב שניהם - חשיבא כ'רשעה אחת' ולוקים ומשלמים. ואם כן, המאירי לשיטתו דמלקות ד'והצדיקו' אינו עונש על לאו דלא תענה אלא מפרשת הזמה גופא, אין עונש המלקות הזה פוטר הממון הבא מן הזממה עצמה, דתרוויהו בכלל עונש הזממה [ואמנם אינו דומה ממש לדברי התוס' ששם הכל בכלל תוכן ה'כאשר זמם' ואילו כאן המלקות הוא עונש נפרד מתוכן הזממה]. ואמנם דברי המאירי סותרים לדברי עצמו גבי מתנות כהונה שכתב שאין לוקים ומשלמים^ט, אבל גוף הדין שכתב בעדי כופר דלוקים ומשלמים אין לו מקום אלא לפי שיטתו.

ע"כ כל פנים, מלבד המאירי, דעת שאר הראשונים דמלקות דעדי בן גרושה בא על 'לא תענה'. וכדברים האלה מפורש גם ברמב"ן ובריטב"א (מכות ב ד), שלוקים משום 'לא תענה'. ואם כן הרי נפל כל המהלך הנ"ל בדעתם, והדרה הקושיא הראשונה, מדוע לדעתם עדי בני חלוצה לא ילקו, והלא סוף סוף העידו עדות שקר לפסול אותו בפועל. וכן תמוה אמאי עדי טריפה

ח לשון המאירי 'לוקה את הארבעים משום עדות שקר ולא משום לא תענה שהרי לאו שאין בו מעשה הוא אלא ממה שנאמר 'והצדיקו' - משמע קצת שעונש המלקות אינו מוגדר כעונש לחברו אלא משום עדות השקר. ולגוף הקושיא נראה דהכא גלי קרא דלוקים מ'והצדיקו'... הלכך על כרחך אינם משלמים. (ואי"ל לאידך גיסא, ישלמו ולא אתי קרא על זה. הא ליתא, דכיון דעיקר עדותן על פסול הגברא, ועל זה א"ל לקיים 'כאשר זמם', מסתבר להעמיד קרא על זה. ועוד, פעמים משכח"ל שאין הפסד ממון בכן גרושה).

ט אולי נקט המאירי דכיון דעונש המלקות בא במקום חיוב הכופר, והרי אילו לא היו מזוממים, הבעלים היה חייב בכופר מלבד מה ששורו בסקילה, הכא נמי המלקות הבאים תחת הכופר אינו פוטרם מעונש זממת הפסד השור, וחשיב כשני נידונים נפרדים, חיוב האדם וסקילת השור, הלכך חייבים תורת. משא"כ בעדות בן גרושה, פסול האדם והפסד המתנות אינם נידונים נפרדים אלא סיבה ומטבב.

אינם לוקים. וכן שיטת הרמב"ן והריטב"א צריכה באור כנ"ל, שמצד אחד נקטו להדיא שהמלקות משום 'לא תענה' ומאידך נקטו שבבן חלוצה ובטרפה שהרג אין לוקים, הגם שמסתבר שעברו א'לא תענה'.

ה אכן סוד הענין מתגלה בדברי הרמב"ן בספר המלחמות (סנהדרין פו. וכבר עמד עליו בקה"י מכות א) בהא דאמרינן דעדי גניבה בנפש [בלא מכירה, שלא באו על עסקי מיתה] שהוזמו אינם לוקים, כיון דאיהו גופיה אינו לוקה. והקשו הראשונים אמאי לא לקי משום 'לא תענה'. וכתב הרמב"ן דקרא ד'הוצדקו' גילה לחייב רק כאשר הרשיעו את הצדיק בעדותם כדאמרינן בגמרא, אבל כל שלא החלו עליו שום גמר דין, לא גילה בזה קרא ללקות. ולכן כשהעידו על גנבת נפש גרידא, שאין עליו שום גמר דין, הרי לא 'הרשיעו צדיק' בעדותם, הלכך פטורים ממלקות כשהוזמו.

ואין מפורש ברמב"ן אם עברו בלאו ד'לא תענה' אלא שאין לוקים מפני שאין בו מעשה ולא גילה הכתוב ללקות אלא בהרשעת צדיק, או דלמא אף אין עוברים ב'לא תענה ברעך' בלא הרשעה. ואמנם חידש הרמב"ן בפירושו התורה (ואתחנן) שעדים המעידים בשקר על פלוני, דבר שאינו מחייבו כלום, כגון שהבטיח לחברו כך וכך, עוברים ב'לא תענה ברעך עד שוא' האמור בסדר ואתחנן, אבל משום 'לא תענה ברעך עד שקר' האמור ביתרו, יתכן ואין עוברים אלא בגוונא דהרשעת צדיק].

והנה היה אפשר להטעים דברי הרמב"ן עפ"י ד'האו"ש' (עדות פ"ה) בגדר הדין דעדים זוממים לוקים אף בלא מעשה, שהתורה גילתה שהגמר-דין שנפעל על פיהם נחשב מעשה. ואם כן יתכן שזו כוונת הרמב"ן שלכן צריך הרשעת צדיק ללקות, כי רק משום גמר הדין החשיבה התורה זאת למעשה.

וסמך לדבר מדברי רבנו תם בספר הישר (תשובה כט) בבאור הגמרא בב"ק (ה) דמוסר לא נחשב בהדי אבות נזיקין דדיבורא בעלמא הוא, ומקשה הלא גם עדים זוממים דיבורא הוא, ומשני עדים זוממים רחמנא קרייה מעשה, דכתיב 'ועשיתם לו כאשר זמם לעשות'. ומפרש ר"ת שלוקים משום שהתורה החשיבה זאת למעשה, והיינו כדברי האו"ש דהגמר דין נחשב כמעשה.

מענה כבר נמצא פתרון לגוף הסתירה: ב'בא הרוג ברגליו', וכן בגוונא שנעשה הדין בפועל, הלא בית דין הרשיעו את הצדיק, ולכן לוקים משום 'לא תענה', משא"כ קודם גמר דין הרי חסר בהרשעת צדיק שהרי ב"ד לא הרשיעוהו עדיין על פי העדים, ובכהאי גוונא לא גילה הכתוב ללקות על לא תענה.

ומתורצות בכך גם הסתירות בדברי הרמב"ן והריטב"א, שאמנם עונש המלקות בא על 'לא תענה', אך אעפ"י עדי חלוצה אינם לוקים, שהרי מדאורייתא לא החלו עליו שום חלות פסול, ואין כאן 'הרשעה' מדין תורה, ולא גילה הכתוב ללקות אלא באופן שהרשיעו צדיק.

דינים, גילוי שלוקים על 'לא תענה' אעפ"י שאין בו מעשה, ועוד דין מלקות מחודש מפרשת הזמה. וכתב דנפ"מ בין הנך דינים לענין התראה, דבכתובות (ג) מבואר בגמרא דעדים זוממין אין צריכים התראה, שכמו זממו לענוש בלא התראה, כך הם עצמם נענשים כאשר זממו, בלא התראה. ומתקיף לה רב סמא אלא מעתה עדי בן גרושה ליבעו התראה. ומשני 'משפט אחד יהיה לכם' - משפט השוה לכולכם. ומבאר הפתח-הבית ד'משפט אחד' שייך רק על דין המלקות שמכח פרשת הזמה, שהושוו כל עונשי הזמה זה לזה, לענוש בלא התראה, ולכן כשאכא דין המלקות המחודש ד'הוצדקו' מפרשת הזמה אין צריך התראה, אבל מלקות שעל עבירת 'לא תענה' שאינו שייך לפרשת הזמה, אינו שונה משאר הלאוין שבתורה, ואין מקום להכלילו ב'משפט אחד' לפרשת הזמה, הלכך כלפי מלקות ד'לא תענה' גרידא בעי התראה כשאר לאוין. ולפי זה תירץ שאמנם יש מלקות אף קודם גמר דין הגם דאימעוט מדין הזמה, משום לאו ד'לא תענה', אך לזה צריך התראה, והגמרא שממעטת ממלקות היינו בלא התראה [ואין זו אוקימתא, דסתמא דמלתא הכי הוה, כי אופן ההתראה בעדים זוממים רחוק, כמבואר בכתובות שם]. וכן ב'בא הרוג ברגליו' - לוקים משום 'לא תענה' אך דוקא אם היתה התראה, כשאר לאוין.

ואם כי המצאה חכמה זו יש בה כדי ליישב הסתירות, אך עצם היסוד מחודש, מנין להוליד שני דינים אלו מכתוב אחד (וע' בדושי הגר"ר שעמד בזה והאריך ליישב דברי הפתח-הבית). גם יש הוכחות מראשונים שגם בהתראה אין לוקים. ויש לפלפל.

והנה המאירי (במכות) דן בשאלה זו, אם עדי בן גרושה לוקים בלא התראה, והביא דעת האומר שצריכים התראה וכתב שנראה לו שאין צריך, דלא אשתמיט הש"ס לומר שצריך. נראה מדבריו שלא היתה לפניו גירסה זו שבגמרא בכתובות, אלא שמסברא אומר כן. וזה תואם היטב לשיטתו שהוא עונש מחודש מפרשת הזמה, ובמקום 'כאשר זמם' הוא עומד, לכן השווה אותם בדיניהם, דאי משום 'לא תענה' גרידא, מהיכי תיתי לומר דלא בעי התראה.

אכן בתוס' שאנץ (בשטמ"ק ב"ק עד) נמצא מקור לעיקר סברת הפתח-הבית [אך לא לחידושו ששני הדינים איתנהו], שכתב דהא דאמרינן עדים זוממים אינם צריכים התראה, זהו כשהעידו על אחד שחייב מלקות שלוקים משום 'כאשר זמם', ובוה הוא דאמר ר' עקיבא דעדים זוממין קנסא הוא, אבל מלקות בעדי בן גרושה אינו קנסא אלא משום הלאו דעדות שקר הוא, ומהאי טעמא צריכים התראה. הרי נקט כרוב הראשונים שהמלקות משום עבירת הלאו דלא תענה ואין זה קנס כעונש עדים זוממים, ומשום כך צריך התראה. [והאבנ"מ (ו) הקשה שדבריו עומדים כנגד הסוגיא בכתובות הנ"ל, שאף עדי בן גרושה א"צ התראה. (וע"ש במפתחות הישנים תירוץ חריף וחיבי מחתנו). אכן נראה שגם התוס' שאנץ, כמו המאירי, לא גרס כן בגמרא (ואולי הוא הי"ש אומרים' המובא במאירי), ודלא כרש"י ותוס' במכות ד שגרסו כן]. ועל כל פנים לפי שיטתו דמלקות דלא תענה בעי התראה, אם כן על כרחך דבא הרוג ברגליו שאמרו בגמרא דלוקים מ'לא תענה', היינו בגוונא דהתרו בהם, וכפי שהעמיד הפתח-הבית].

ומענה אם לא ננקוט כחידוש פתח הבית, עדיין עלינו ליישב הסתירות, שמצד אחד ב'בא הרוג ברגליו' לוקים, וכן לאחר שנעשה מעשה (לדעת הרבה אחרונים), ואילו קודם גמר דין

סמך לדבר דמשום גמר דין הוא החשיבין להו 'מעשה', דהא ילפינן דקרייה רחמנא מעשה מדכתיב 'זמם לעשות', והרי בהך קרא 'זממה לעשות' שמענו 'מעשה' לא שמענו - אך נראה שהדרשה היא להחשיב הגמ"ד כמעשה ול'עשות' היינו גמר דין [דהא מעשה בפועל אי אפשר, דנתמעט מחיוב]. הרי דקרי לגמרו הדין 'מעשה'. ונקט הכתוב זאת כדי ללמד לחיוב העדים הוא משום הגמ"ד שנעשה על פיהם, כאילו הם עצמם גמרו הדין.

ברמב"ם (ל"ת רפה), כי גם הלאו עצמו עניינו משום הזממה שזמם בעדות השקר לעשות לאחיו. נמצא הכל ענין אחד; עונש 'כאשר זמם', והמלקות בעדות בן גרושה, והלאו ד'לא תענה'. ועל כן בעדות בן חלוצה ובעדות טריפה שהרג שאין בהם פסק דין של הרשעה כנ"ל, אינם כלולים בהן פרשתא.

זבוח מיושבת הגמרא בכתובות לג לדעת הרמב"ן והריטב"א, שגם במלקות דעדי בן גרושה אין צריך התראה כיון שהוא 'משפט אחד' עם עונש 'כאשר זמם'. ולכאורה תמוה מה ענין זה לזה, דעונש 'כאשר זמם' הוא מחודש מפרשת הזמה, ואילו מלקות דעדי בן גרושה הם מלקות רגילים על הלאו דלא תענה ככל לאוין דעלמא. והשתא ניחא היטב, כי גם 'כאשר זמם' הוא עונש על הלאו ד'לא תענה' כיון שיסוד הלאו הוא בהפסד לחברו. וזהו שהלאו ד'לא תענה' נאמר בחמש דברות אחרונות, שהן בדברות שבין אדם לחברו כמבואר בראשונים.

הרי לנו שלשה מהלכים בראשונים בגדרי חיוב מלקות בעדים זוממין: המאירי נוקט שעונש מלקות בעדי בן גרושה הוא עונש מחודש, תחליף לעונש 'כאשר זמם', ואין מלקות על עבירת 'לא תענה' אלא למ"ד לאו שאין בו מעשה לוקים עליו. [ונקט משום כך לחייב עדי כופר ממון ומלקות, כזממה אחת. וכן נקט מסברא דעדי בן גרושה לוקים אף בלא התראה כמו עונש 'כאשר זמם'].

בתום ובתורא"ש בתירוץ השני נראה שהמלקות בעדות בן גרושה אינן שייכות לפרשת הזמה אלא לוקים משום שעברו בלאו ד'לא תענה'²² [שעל כן כתבו התוס' והתורא"ש שאין בזה חסרון 'עדות שאי אתה יכול להזימה' הגם שלוקים, כי אין כאן פרשת הזמה. והתורא"ש נקט שאף אם הודה הנידון לדברי העדים לוקים, כי הודאתו אינה פוטרם ממלקות מפני שהמלקות בא על עבירתם למקום].

וברמב"ן וריטב"א רואים שחיובי העדים-זוממין והלאו ד'לא תענה' הכל ענין אחד ממש, כי יסוד הלאו הוא בהפסד הרע על ידי עדות שקר, ואמרה תורה שכל שהיתה הרשעה על פי עדות השקר, לוקים העדים על לאו זה כאילו פגעו בו במעשה.

וכן לענין עדות טרפה שהרג, נראה לישב עפ"י מה שנתבאר במק"א"ש בשיטת הרמב"ם, שדין מיתה בטרפה שהרג אינו חלות חיוב אקרקפתא דגברא אלא דין הוא שמוטל על ב"ד להרגו משום 'זבערת הרע מקרבך' והרי הוא אדם רע שופך דם, אבל מצד הגברא כשלעצמו איננו 'בר חיוב מיתה'. ויש לומר כן גם בדעת הרמב"ן והריטב"א, ומשום כך נקטו שחסר בעדות זו ב'הרשעת צדיק', כי לא באו להטיל עליו שום פסק דין מיתה בעצם. וזהו מה שכתבו דלאו מידי עבדו, כלומר אין חלות פסק דין על הגברא על ידי עדותם, גם אם בפועל ב"ד הורגים אותו.

והנה, אם כי נתיישבו כבר הקושיות בכל אמור עד הנה, נוכל לראות בדברי הרמב"ן בסנהדרין פן חדש בכל הענין. הנה הגרש"ר בשיעוריו הקשה סתירה ברמב"ן ובריטב"א, שמצד אחד כתבו להדיא שמלקות משום לא תענה, ואילו בעדי כופר נקטו שאינם לוקים [דלא כהרמב"ם והמאירי הנ"ל], ופירשו הטעם דכופרא כפרה ואין כאן פרשת 'כאשר זמם', שזו עדות לשמים, הלכך גם מלקות ליכא, דעונש המלקות במקום הזמה הוא עומד. והרי טעם זה מתאים עם שיטת המאירי דמפרשת הזמה הוא, ולא עם שיטתם דמשום לא תענה הוא. ונשאר הגרש"ר בקושיא.

אך הנה הרמב"ן ובעקבותיו הריטב"א (בדף ד), כתבו בבאור תירוץ הגמרא דלא תענה מיבעי ליה לאזהרת עדים זוממין, ד'כאשר זמם' הוא עונשו של הלאו. הרי מבואר שעונש עדים זוממין אינו נפרד לעצמו אלא הוא עונש על עבירת 'לא תענה'. שעל כן עדים המעידים על חיוב מלקות שהוזמו אינם לוקים שמונים לרבנן, שכבר קיבלו את העונש על הלאו. ומבואר בדברי הרמב"ן והריטב"א דגם בחיוב ממון ד'כאשר זמם' מתקיים בהם עונש על הלאו ד'לא תענה'. והרי כבר הראנו לעיל שגדר עונש 'כאשר זמם' הוא מענין נזיקין, שיסודו חיוב על הפגיעה שגרמו בנידון [והוכחנו כן אף מדברי הרמב"ן גופא, ממה שפטר הפסד בגרמא]. ואם נצרף את דבריהם ד'כאשר זמם' הוא עונש על הלאו, יימצא לנו הבנה חדשה בגדר לאו ד'לא תענה ברעך עד שקר', שיסוד עניינו משום ההפסד 'לרעך' ולא משום עדות השקר גרידא. וידועים דברי רעק"א בתשובה (ח"א קעו) דעדי החודש שהוזמו אינם לוקים משום שלא עברו ב'לא תענה ברעך'. ואם כן, זהו עומק טעם הרמב"ן שאין לוקים בלא הרשעת צדיק בעדותם, כי בלא הרשעה חסר ב'לא תענה ברעך'.

ומתורצת קושית הגרש"ר, כי אמנם חיוב המלקות בא על 'לא תענה' ואעפ"כ במקום הזמה הוא עומד, דעונש הזמה גופיה הוא משום 'לא תענה' כמו שכתבו הם [וכן מפורש

²² ואולם קודם גמר דין פטורים, דלא החשיבה תורה כמעשה אלא לאחר שנגמר הדין. עפ"י או"ש הנ"ל בפנים.

יא שיעור קעו

